

המשבר הכלכלי העולמי וסבותיו

מ א ת

ד"ר א. אחימאיר

1

ה"אנושיות" – נכון יותר, חלקה האירופי של האנושיות – נמצאת כיום במזל של משבר כלכלי, שהוא נמשך והולך, אף אם לסירוגים, ממחרת שביתת הנשק. אולם הפרובלימה של המשבר התחילה להטריד את המוחות רק לאחר הקטסטרופה של וול-סטרט (נובמבר 1929). עד אותה שעה נקל היה לתת באור למשבר; אפשר היה לקשר את המשבר בדלדולה של אירופה, שבא כתוצאה ישירה של המלחמה. אבל, משתקף המשבר את אמריקה, שמבחינה כלכלית לא רק שלא סבלה מן המלחמה אלא אף זכתה על-ידה להרוחה בלתי-מצויה, שוב קשה היה לתלות את הקולר במלחמה האירופית של 18-1914. ואף מה שלא פגע המשבר בבלגיה ובאיטליה, ארצות שהשתתפו במלחמה בפועל ממש וששימשו שדה-קרב במשך זמן מרובה, מוכיח שאין לראות את המשבר כתולדתה של המלחמה. להלן נברר את היחס שבין המלחמה והמשבר. על כל פנים, מעידות העובדות שהזכרנו, על חוסר-קשר ישר בין המלחמה והמשבר. ואין צורך לומר, שמקורו של המשבר אינו בהריסות-המלחמה. כשם שהתכניקה מסייעת להרס, כך גם יודעת היא להקים הריסות. נקל להקים הריסות מחוסרות ערך אמנותי, אף-על-פי שקשה לחיות את חרבות-האמנות של כנסית-ריימס.

התפרצותו של המשבר בארצות-הברית כאילו חיזקה את עמדתם של הקומוניסטים, הרואים בו את פרפורי-הגסיסה של המשטר הקפיטליסטי. אולם לאלה, שמכריזים בקולי-קולות על משבר ה"פרוספריטי" באמריקה הקפיטליסטית, ומעלימים את משבר ה"פיאטילטקה" ברוסיה הקומוניסטית – יש להזכיר את הפתגם הישן על הקיסם והקורה. המשבר של עכשיו עורר תשומת-לב כללית. הוא פגע בחוגים רחבים מדי.

בבורסה נפגעו בו אילי-הכסף, ובלשכת-העבודה – המוני הפועלים, הבורגנות, הפרולטריון ומעמדי-הבינים שבין שניהם – כולם כאחד סובלים מן המשבר, והתחילה חקירת המשבר, נוצרה ספרות שלמה המוקדשת לנושא זה. אמנם, הקורא, שינסה להתעמק בספרים הללו יבוא, אפשר, לידי המסקנה הפסימית הידועה של פאוסט בסוף חקירותיו. אבל אין ספק, שהמשבר הנוכחי מכריח את חכמת הכלכלה המדינית להתעמק בפרובלימה זו. המחצית השנייה של המאה ה-18 היתה "תור-הזהב" של הכלכלה המדינית, ולא לחנם. השמות המזהירים של תורת הכלכלה המדינית הקלסית – סמית, ריקרדו, מלטוס, – מופיעים עם תקופת הדלות באנגליה, וכשם שהדלות ההמונית של אותם הימים היתה קשורה במהפכה הכלכלית, שנגרמה על-ידי האמצאות הטכניות (הקיטור בתור כוח-מניע) ועל-ידי השימוש המרובה בפחם-האבן, כך יש לבקש את סבתו של המשבר הנוכחי בשינוי היסודי, שנתהווה בחיים הכלכליים.

מהו משבר? מצבם הכלכלי של רוב בני-האדם הוא על גבול העוני המתמיד. גם כשהשנים כתקונן, ואף-על-פי-כן, אין רואים בו, במצב זה, משבר. לא נתעסק כאן בפרובלימה של הדלות, אין פרובלימה זו נוגעת ישר למשבר, אף-על-פי שהמשבר אינו אלא דלות יותר אינטנסיבית, שבמשך זמן קצר חדרה לתוך שכבות, שמצבן הכלכלי היה משופר יותר. המשבר מתחיל רק מאותה שעה, שהפועל, שיש לו עבודה קבועה, נעשה מחוסר-עבודה לשליש, למחצה או לגמרו. המשבר הוא דלות זמנית של המסודרים במובן הכלכלי, אין מדברים על משבר כלכלי במקום שהמוני העם נתונים תדיר במצב כלכלי ירוד, אין אלו ארצות של משבר זמני, אלא ארצות של דלות מתמדת.

2.

המחשבה המדינית כבר נשתחררה כמעט לגמרה מן המושג המופשט "אנושיות", עכשיו יודעים, שלכל אומה אינטרסים משלה, אולם בעולם-הכלכלה עדיין שורר מושג כללי של "אנושיות", ולפיכך, כשדנים על המשבר, מדברים עליו כעל משבר עולמי ממין אחד, מה שאינו מתאים למציאות: לא כל האנושיות נמצאת כיום במצב של משבר כלכלי, ראשית, יש להביא בחשבון ארצות הרבה, שבהן הדלות היא מצב טבעי, אלו הן הארצות של האומות הפרימיטיביות ביותר, למשל, הכושים באפריקה; או ארצות בעלות תרבות עתיקת-ימים, שבהן יושבים לאומים תשושים מזקנה: הודו; וכן ארצות אירופיות כספרד ופורטוגל. בארצות אלו אין לדבר על משבר, ה"משבר" נמשך בהן ללא-הפסק זה מאות שנים, ובהודו, אפשר, אלפי שנים. שנית, המשבר פגע אך במדה מועטת באותן ארצות-אירופה, שהשתתפותן במלחמה היתה מעין השתתפות של סוחר בלבד, ושעשו עושר באסון האירופי הגדול, אלו הן הארצות הסקנדינביות והולנד.

מובן, שפשיטת-הרגל של קרייגר לא יכלה להשפיע על חייה הכלכליים של שווידיה באופן קטסטרופלי. ושלישית, כפי שצינו, לא פגע המשבר באיטליה ובבלגיה (ובאופן חריף – אף לא בצרפת) – ארצות של איזורי החפירות במלחמה העולמית.

עד כאן הארצות שלא נפגעו על-ידי המשבר, ומכאן ואילך הארצות שנפגעו. ולאחר שנפרט ארצות אלו, נווכח שאין לדבר על משבר כללי אחד, אלא על משברים, ביתר דיוק, על איזורים משבריים. האיזורים הללו הם:

1. רוסיה. – המשבר הכלכלי בא כתוצאה מן הנסיון הקומוניסטי בכלל, ונתחדד עם פסגת האכספרימנט של הפיאטילטקה בפרט.

2. סין. – המשבר הוא תוצאה של האנרכיה המדינית, – של שלטון "גנרלים", כלומר, שודדים.

3. מרכז אירופה: הארצות המשתרעות מן הגבול הרוסי עד הצרפתי-בלגי ומן הים הבלטי עד האלפים והדונאו.

4. המשבר בעולם האנגלו-סכסי.

מצויים, אפוא, כיום ארבעה איזורים משבריים. מן הארבעה נתעסק בשנים האחרונים, מה שנוגע לרוסיה, יש לציין, שבהשפעת התעמולה הקומוניסטית רגילים להתעלם מן הסבל הקשה, שנגזר על ההמונים הרוסיים, בשל הפיכתה של רוסיה הענקית למעבדה שתפנית. נכון: אם נחשוב, שהמשבר אינו מצוי אלא בארצות, שבהן שורר חוסר עבודה, הרי אין לכלול את רוסיה בכלל ארצות אלו. אבל אם נביא בחשבון את מצבם החמרי של ההמונים, – אף אם נסיח את דעתנו משעבודם הרוחני – הרי מצבו של פועל עובד ברוסיה גרוע בהרבה ממצבו של פועל מחוסר-עבודה במערב אירופה או בצפון אמריקה. לא לפי הקיום הגיאוגרפיים יש לחלק לאיזורים את הארצות הנגועות במשבר. לא הגיאוגרפיה היא שהכריעה את הכף בחלוקה זו, אלא טעמים אחרים לגמרי. כל איזור וסבות המשבר שלו, את סבות המשבר ברוסיה וסין ציינו במלים ספורות. כוונתנו להרחיב את הדבור על שני האיזורים הבאים: מרכז אירופה והעולם האנגלו-סכסי.

3.

אם נאמין אמונה שלמה בתורת מרקס, נצטרך להסכים, שהמדיניות משועבדת לכלכלה. אבל, אם נתבונן בעינים פקוחות במה שמתהווה באירופה המרכזית, יתברר לנו, שלא המדיניות משועבדת לכלכלה אלא הכלכלה למדיניות. המלחמה הביאה בעקבותיה שינויים מדיניים עצומים בכל אירופה המרכזית. והסימן הראשון והראשי לשינויים אלו הוא שינוי הגבולות.

השחרור הלאומי הוא פרוצס מורכב. שיש לו שלוש דרגות של התפתחות. קודם־
כל מתעוררת ההכרה הלאומית ועמה השאיפה לשחרור. נוצרת התרבות הלאומית
או שהיא מחדשת את נעוריה. אחר־כך בא השחרור המדיני, ורק לסוף בא
השחרור הכלכלי. המלחמה שחררה לאומים במובן המדיני, אבל המחיר, ששלמו
בעד שחרור זה, אינו קטן. לא רק בדמי בניהם משלמים לאומים בעד שחרורם.
שטר־החוב השני בעד השחרור המדיני בא לידי פרעון רק לאחר השחרור. פולניה
משמשת לנו מופת חותך לכך. פולניה, ברובה הגדול, היתה משועבדת מבחינה מדינית
לרוסיה, אבל רוסיה היתה משועבדת מבחינה כלכלית לפולניה. ואין זה פרוצס
כלל. שלטון הצאר, על־ידי מה ששעבד את פולניה שעבוד מדיני, הפנה את המרץ
הצבורי של תושבי הארץ, כפולנים כיהודים, אל הצד הכלכלי. האינטליגנציה
הפולנית, שנסגרו לפניה דלתות המשרדים של המכונה הביורוקרטית המדינית,
הלכה ופתחה משרדים כלכליים. האפרט הממלכתי הענקי של רוסיה בלע
את האינטליגנציה הרוסית, עד כמה שמרצה של אינטליגנציה זו לא הוצא
במלחמה בשלטון הצאר. במה נתגלה מרצם הצבורי של המשכילים הפולניים?
במלחמה לשם שחרורה המדיני של פולניה, אבל, בעיקר — בפעולות כלכליות.
אולם, ברור הדבר, שהתנאים החמריים המקומיים לא היה בהם כדי לאפשר את
הפריחה של תעשיית האריג בלודו ובביאליסטוק, או את הפריחה של הגלנטריה
בוורשה. הגורם העיקרי לפריחה זו — ה ש ו ק ה רו ס י , שהיה פתוח כולו לתעשיות
אלו. מנקודת־המבט המרקסיסטית לא כדאי היה כלל שחרורה הפוליטי של פולניה.
רוזה לוקסנבורג כתבה מחקר גדול על שאלה זו, ובו השתדלה להוכיח (ודבר זה,
אמנם, עלה בידה) שמבחינה כלכלית מעונינת פולניה להיות משועבדת לרוסיה
במובן המדיני. אכן, העם הפולני לא הסה אוון לרוזה לוקסנבורג, אף־על־פי
שדבר מרקס מתוך גרונה; שהרי היו אלה, בעצם, דברים של יהודיה מתבוללת,
שעומם בה עד־חום הרגש הלאומי שלה.

מה שאנו רואים אצל האומה הפולנית, שקנתה את שחרורה המדיני במחיר
של קרבנות כלכליים, נוכל לראות גם אצל אומות אחרות. בטורקיה בולטת עוד
יותר העובדה, עד כמה מעדיף כל עם את החופש המדיני על ההצלחה הכלכלית.
טורקיה נמצאת כיום במצב של משבר כלכלי רציני, והכל בשל המדיניות הלאומית
של קימאל, שגרמה לגירושם ולדכויים של האלמנטים הכלכליים־המסחריים של
טורקיה: הארמנים, היוונים והיהודים. וכן מעונינת העיר דנציג מבחינה כלכלית
להיות מחוברת לפולניה, אבל קשר זה לפולניה אי־אפשר לה לקנות אלא במחיר
של שעבוד מדיני. ודנציג הגרמנית מבכרת להיות עיר אחת בין ערים גרמניות
הרבה, מלהיות עיר־הנמל היחידה של פולניה, ולרכוש על־ידי־כך
ה"הינטרלאנד" ענקי.

אין ספק, שהטוענים נגד חוזה-ורסיל צודקים במה שהם אומרים, שהגבולות הפוליטיים הוצבו בשנת 1919 בלא שהובא בחשבון כלל המומנט הכלכלי. ואמנם, הוצבו הגבולות בעיקר לפי הפרינציפיון הלשוני, בהעדפת האינטרסים של המנצחים, כנהוג. הכלכלה לא הובאה בחשבון, כשמתבוננים בארצות הדונאו, שהיו מאוחדות תחת כתר בית-הבסבורג, רואים את הדבר בבחירות יתרה, שלוש אומות עיקריות היו באימפריה ההבסבורגית: (1) האוסטרו-גרמנים, שבידם היה השלטון המדיני על האימפריה, ומה שנובע משלטון זה בתור גורם כלכלי: משכורות, רכוז של תוצרת-לוקסוס בעיר-הבירה, וכו'. (2) האונגרים. — אונגריה האגררית סיפקה תוצרת חקלאית: לחם, בשר, צמר, יין, לכל החלק האוסטרי של האימפריה. (3) הטשיכים. — טשיכיה היתה ארץ-התעשייה באוסטריה, כפולניה ברוסיה, והסבה לכך — לא רק במכרות הברזל והפחם, אלא גם באותם התנאים המדיניים, שהרחבנו עליהם את הדבור, כשדברנו על פולניה. במשך המאה הי"ט היתה האימפריה האוסטרית חטיבה כלכלית אחת, כאותה חטיבה שעליה חולמים הניאו-אימפריאליסטים הבריטיים בנוגע לאימפריה הבריטית. עם גמר המלחמה נתפוררה אוסטריה במובן הפוליטי, ופירוד זה גרם לפירוד כלכלי, שתוצאותיו ידועות. אונגריה היא יותר מדי אגררית, טשיכיה — יותר מדי תעשינית, ואוסטריה בכלל זוינה בפרט — יותר מדי ביורוקראטית. ותפקידה של כל אחת מהן להסתגל לתנאים החדשים. אונגריה צריכה להרבות בתעשייה, אוסטריה — לצמצם את הרגליו של עם שולט וטשיכיה — למצוא שווקים לתעשייתה. ברור, איפוא, שמנקודת-מבט כלכלית לא כדאי היה שחרורם המדיני של העמים. אבל, לא על הלחם לבדו יחיו העמים. פולניה ויתרה ברצון על ההגמוניה הכלכלית שלה בשוק הרוסי העצום והשיגה את שחרורה הפוליטי. העמים אינם רוצים להיות לפי ההוראות של קרל מרקס ורוזה לוקסנבורג, תלמידתו החריפה והנאמנת.

4.

על ערכו הגדול של השחרור הכלכלי עדיין לא עמדו. בדרך השחרור הכלכלי של עמים מופיעה השיטה הפרוטקציוניסטית. פרוטקציוניסמוס אינו אלא הגבול

הכלכלי של מדינה. אין הגבול הפוליטי גורם לשחרור כלכלי. אלא אם כן עומדים על גבול זה לא רק פקידי המשטרה והצבא. אלא אף פקידי המכס. כל עם. שהוא שולט על עמים אחרים, יוצר לו בהכרח תורות של אחד כלכלי. גרמניה, ששאפה להשתלט על כל הארצות שמן "הגבול" הצרפתי עד "הגבול" הרוסי, גבולות שנתכוונו להציבם הגרמנים עצמם. יצרה את "תורת אירופה המרכזית", כלומר, את תורת השעבוד הכלכלי של הארצות הללו לגרמניה. וכן תורת הניאור-אימפריאליסמוס הבריטי. מאי-יכולת לשעבד במובן המדיני את הדומיניונים, נוצרה תורה כלכלית. שתכליתה לכפות עליהם שעבוד בלתי-נראה לעין הבלתי-מזוינת. וכלום תורת "פאן-אירופה" אינה יצירתם של מדינאים בני עמים שליטים דוקה ?

כל מדינה ואומה, ששואפות לשחרור כלכלי מוחלט. מוכרחות לעמוד על בסיס הפרוטקציוניסמוס. כלומר, מכטי-ההגנה. בלא מכטי-ההגנה אי-אפשר שתפתח תעשייה. אנגליה היתה לארץ הקלאסית של ה"פרי-טריידיסמוס", חופש-המסחר, רק לאחר שנעשתה בעלת מונופולין עולמית בענפי-התעשייה העיקריים בשעתם. אבל בתקופת-בראשית של התעשייה שלה, במחצית השניה של המאה הי"ז ואף אחר-כך, היתה פרוטקציוניסטית במדה קיצונית.

מבחינה תעשינית. אפשר היה לחלק את האנושיות, במחצית הראשונה של המאה ה'19, לשני חלקים בלתי-שוים: (א) אנגליה — ארץ-התעשייה; (ב) שאר הארצות שהמשק שלהן היה מבוסס על החקלאות. אמנם היתה תעשייה גם בשווייץ, בליאון ופאריס שבצרפת, ואף בסין. אבל הצד השווה שבארצות אלו, — שתעשייתן היתה תעשיית-יד, תוצרת של בגדי-לוקסוס, משי וכו'. אלו היו תעשיות ביתיות, ששווקיהן היו מוגבלים, ושלא יכלו לעורר פרובלימות חברתיות כתעשייה הבריטית. בעלת החרושת הגדולה. בעלת אלפי הפועלים שאין להם כלום מלבד ידיהם, והעיקר — בעלת החמרים היצרניים החדשים בדמות הברזל ובנותיו (פלדה, עשת, ברזל מהותך) והפחם. לברזל ולפחם היה ערך במהפכה החרשתית שמלפני מאה שנה, כמו לנפט ולחשמל במהפכה החרשתית של תקופתנו; אלא שההבדל הוא בזה, שאז היתה בעולם ארץ-תעשייה אחת וכל שאר הארצות היו אגרריות. ומשום-כך לא היתה המהפכה, כלומר, המעבר ממצב למצב, קטסטרופלית, בעוד שבזמננו שואפות כל הארצות ליהפך לארצות-תעשייה, והשווקים מועטים. פעמיים נגלה כדור-הארץ, במאה ה'ט"ו היו התגליות הגיאוגרפיות (גלוי אמריקה, גלוי הדרך להודו). ובמאה ה'י"ט היו התגליות הכלכליות: התחילו לראות כל ארץ כשוק, ובתור כזו התענינו בה. עכשיו אין עוד מה לגלות: השווקים נכבשו... ולפיכך, הפרובלימה הכלכלית של זמננו אינה הפרובלימה של היצרן אלא של הצרכן. ציינו את חסבה, שגרמה לה, לאנגליה, ליעשות הארץ הקלאסית של "חופש-

המסחר". ואכן, עד שנת השבעים לערך של המאה שעברה. היתה אנגליה ארץ-התעשייה בהא הידועה: כל שאר ארצות-העולם היו מספקות לאנגליה את החמרים הגלמיים, את הצרכים האגרריים, ואנגליה היתה המספקת את הצרכים התעשיניים. בשנות הששים נהווה השינוי. יצאו לשוק העולמי אמריקה וגרמניה. אמריקה – לאחר המלחמה לשם שמירת אחדותה (1861–64) וגרמניה – לאחר המלחמות של 1864 – 1870, מלחמות-האחר. לאחר המלחמות של אמריקה וגרמניה התחילה להתפתח בהן התעשייה, ושתיהן התחילו להתחרות באנגליה. אבל כל זמן שהיו קיימות בשוק העולמי שלש המתחרות הללו בלבד, לא היה המצב רע כלל וכלל. סוף-סוף, גדולה האנושיות וגם הצרכים גדלו. נתגלו השווקים במזרח הרחוק. באפריקה. התעשייה, שנוצרה בשנות השבעים באמריקה ובגרמניה, שהיו, כאמור, הראשונות לשים קץ להגמוניה התעשינית של בריטניה, מתחזקת, איפוא, הודות לשיטת הפרוטקציוניסמוס. דעותיו של חכם-הכלכלה ליסט השפיעו כוון זה על גרמניה ואמריקה כאחת. והנה, כיום נצח בכל העולם הכוון הפרוטקציוניסטי את הכוון הפרי-טריידרי. נצחון זה בכלכלה מקביל לנצחון הלאומיות והמדינה הלאומית על הפרינציפלים של ה"אנושיות" וה"פרוגרס" בפוליטיקה... העמים, שנשתחררו במובן המדיני, מקימים חומות של מכסי-מגן. כלומר, אוחזים בשיטה הפרוטקציוניסטית כדי לשחרר את עצמם גם במובן הכלכלי. וכאן יש לבקש את סבת המשבר בארצות-התעשייה כבריטניה, אמריקה וגרמניה. אין לקשר את המשבר שבגרמניה "פּרוּסאיל". בריטניה ואמריקה לא הפסידו דבר ב"רוסאיל, ואף-על-פי-כן... אם גרמניה סובלת מן המשבר, אין זה אלא מפני שאבדו לה שווקיה. והוא הדין באנגליה ואמריקה. השווקים אבדו. מפני שהפרוצס של שחרור עמים אינו פרוצס של שחרור מדיני בלבד.

5.

איזור המשברים האנגלו-סכסי, בניגוד לאיזור של אירופה המרכזית, לא נתקף מיד לאחר המלחמה, אלא בשנת 1929. אמנם, חוסר-העבודה היה הופעה כרונית באנגליה זה כבר, אמנם, נראו סימני משבר באוסטרליה עוד קודם 1929. אבל רק משבר וול-סטריט (נובמבר 1929) ערער עד היסוד את הדעה המקובלת, שהאומות האנגלו-סכסיות הן השליטות בעולם.

בניגוד לאיזור הרוסי, האיזור האנגלו-סכסי הוא האיזור הקפיטליסטי בהא הידועה. המשבר באיזור זה פגע, ובצדק, בהשקפה הקפיטליסטית. את האיזור האנגלו-סכסי יש לחלק לשני חלקים: לבריטניה – המטרופולין – האם, ול"עולם החדש" – החלק הקולוניאטורי, שבו נכללות ארצות-הברית והדומי-ניונים הבריטיים. טיבו של המשבר במטרופולין – כבריטניה, מובן מתוך מה שבררנו למעלה. אנגליה בתור בעלת המונופולין בתעשייה, ירדה מעל הפרק. כיום

אין שוק לרוצרת הבריטית. כל ארץ שואפת להיות לבעלת-תעשייה ולכבוש שווקים בחו"ל. נוסף לכך. לפנינו תמונה של "הקפיטל התעשייני" הבריטי הסובל בשל "הקפיטל הכספי". אנגליה פסקה זה כבר מלהיות ארץ-ההגירה של "ידיים". הפועל האנגלי יישב בשעתו את השטחים הענקיים של אמריקה הצפונית. אפריקה הדרומית ואוסטרליה. אבל, הנה זה עשרות שנים, ובתקופת משבר דוקה, וההמון האנגלי לא גלה את כשרון-ההגירה שלו. לעומת זה, משפסקו ה"ידיים" הבריטיות להגר למרחקים. התחיל להגר הקפיטל הבריטי, והגירה זו אף היא גורם חשוב למשבר. כל זמן שהתעסק הקפיטל הבריטי בסלילת מסלות-ברזל בארגנטינה, לא היתה הגירתו מורגשת. אולם, כשהקים הקפיטל הבריטי את התעשייה האמריקנית, דחקה זו בהחלט מאמריקה את התעשייה הבריטית. ואחר-כך התחיל הקפיטל הבריטי ליצור תעשייה ברוסיה, ביפן, בסין ואף בהודו. והתעשיות הללו, שנוצרו בכסף שזרם מן הסיטי הליונדוני, גרמו לאבדן השוק של התוצרת ממנצ'סטר וברמינגהם... מפני מה לא נשאר הקפיטל הכספי באנגליה? סבות הרבה לדבר. כמעט בכל הארצות הללו התחילה תנועת "תוצרת-הארץ", הוטל מכס על תוצרת חוץ בכלל, ועל התוצרת הבריטית בפרט. בבריטניה גופה עול מסים כבד רובץ על הקפיטל בדמות "המס הפרוגרסיבי". והפרולטריון הבריטי יום-העבודה שלו יקר מיום-העבודה של הקולי הסיני, היפני, ההודי...

כשאנו מתבוננים בסבות המשבר בעולם החדש (אמריקה, דרום-אפריקה, אוסטרליה, זילנדיה החדשה). נזכרים אנו ב-עכבר השוכב על הדיגרי". ארצות רחבות נכבשו על-ידי המתישב הבריטי. ולאחר שנכבשו הארצות הללו, התחילו להגביל את העליה אליהן. הפועלים היו הראשונים, שדרשו להגביל את עליית-הפועלים, תחילה מאסיה ואחר-כך גם מאירופה. הפועל המקומי נעשה למונופוליסטן בשוק-העבודה. מחיר התוצרת המקומית איום. ומובן, שאינה יכולה להתחרות בתוצרת חוץ. שהיא זולה ממנה כמה מונים. בארצנו רואים אנו, עד כמה גורם הופש-העליה לעליה כלכלית. ולהיפך, אותה תמונה תתגלה לנו, וביתר בהירות, באוסטרליה ובאמריקה. באוסטליה, שהיתה הראשונה להגבלת העליה, המשבר כבד ביותר. באוסטרליה ניכרות זה עשרות שנים התוצאות של ההשפעה המעמדית מצד הפועלים על התחוקה הכלכלית. אוסטרליה שקועה בים של חובות. ארכו הדברים, ואין אנו יכולים להרחיב את הדבור על נושא זה.

6.

לא הרבו לשים לב לערכה של המלחמה במהפכות הכלכליות. המלחמה היא הופעה חיובית עד מאד מנקודת-מבטו של היצרן. היצרן מעונין במלחמה. המלחמות בריבולוציה הצרפתית ובבונפרטיסמוס נתנו דחיפה להתפתחותה הקפיטליסטית של אנגליה. לאחר שאמריקה הצפונית וגרמניה נהפכו לארצות של

תעשיה, כאמור, מפסדת אנגליה את השוק הא ריקני, העובר לרפובליקה של אמריקה הצפונית. באמריקה מכרזים על שיטת מונראו, על "אמריקה לאמריקנים". אמנם, אמריקה אינה מופיעה כמתחרה בשוק העולמי. לקפיטל האמריקני נגלה שדה-פעולה רחב למדי. מהרי האלבנים עד האוקינוס הגדול. לעומת זה, מופיעה גרמניה כמתחרה רצינית לאנגליה. לא למותר הוא להזכיר, שמלחמת 18-1914 פרצה בעיקרה בשל ההתחרות על השווקים בין אנגליה וגרמניה. ברור: זו היתה מלחמה, שבה נלחם היצרן של ארץ אחת ביצרן של ארץ שניה. ומה אירע לאחר מלחמת 18-1914? אותו דבר שאירע לאחר מלחמת 1792-1815, לאחר מלחמת 1864-65 ולאחר מלחמות 1866-1870. לאחר המלחמות בריבולוציה הצרפתית מופיעה אנגליה כארץ-התעשיה, לאחר המלחמות של שנות הששים - גרמניה ואמריקה, ולאחר מלחמת 18-1914 מופיעות ארצות-תעשיה חדשות באירופה המרכזית. שום ארץ אינה רוצה להשאר ארץ אגררית, ארץ בעלת חמרים גלמיים, ארץ-שוק, ארץ של הצרכן. כל ארץ רוצה ליהפך לארץ-תעשיה. לארץ בעלת חמרי-תעשיה לארץ יצרנית, בקיצור: לארץ עומדת ברשות עצמה גם במובן הכלכלי. השאיפה לשחרור כלכלי באה בהכרח לאחר השחרור התרבותי והמדיני.

כשאך נשתחררו עמי אירופה במובן הפוליטי, מהרו להקים חומות-מכס גבוהות, והרבה מהם הספיקו לא רק לעצור בעד הצפת השוק המקומי בתוצרת-חוץ, אלא אף יצאו כמתחרים לשוק העולמי. ואמנם, בארצות אלו אין המשבר מורגש. ולפיכך אנו אומרים, שאין לדבר על משבר כלכלי עולמי. אנגליה, ארצות-הברית וגרמניה, והנלוות אליהן, עדיין אינן כל האנושיות, אף-על-פי שהן שייכות לגזע הצפוני, סלתה ושמנה של האנושיות. הן לפי תורת היטלר והן לפי הפרקטיקה האמריקנית. קיים משבר כבד ללא-תקוה בארצות-התעשיה, שהיו השליטות בשוק העולמי קודם המלחמה. שאר הארצות משתדלות להשתחרר, ואמנם, משתחררות הן, מן השעבוד הכלכלי של אנגליה. אמריקה וגרמניה.

אכן, לא היה כיום משבר בעולם, אילו הסתפקו האומות בשחרורן הפוליטי, בלבד ושיטת המסחר החפשי, שיטת הליברליסמוס בכלכלה, היתה שוררת בכל. שאם כך - היו אנגליה, אמריקה וגרמניה נשארות ארצות-התעשיה, ושאר הארצות - מהן היו מספקות לשלש הארצות הבורגניות צרכי-לוקסוס, יין-שפניה ומשי (צרפת), ומהן - בשר בזול, חטה מובחרת בזול (רוסיה, ארגנטינה, אוסטרליה); והעיקר - היו מספקות לשלישיה התעשינית חמרים גלמיים ומשמשות לה שווקים. והרי

(1) שאלת-השוק חמורה בהרבה משאלת החמרים הגלמיים. התעשיה אינה סובלת מחוסר חמרים גלמיים אלא במקרים יוצאים מן הכלל, למשל, במקרה-מלחמה. כך סבלה מנצ'סטר, המרכז של תוצרת-האריג האנגלית, כשארץ החמרים הגלמיים (צמר-הגפן) נהפכה לשדה-קרב (המדינות הרומיות של ארצות-הברית במלחמת 1861-64). הצורך בחמרים גלמיים הוא אחד מן הנימוקים העיקריים לרדיפה אחר מושבות.

תמונה נהדרת מנקודת־מבטם של חכמי־הכלכלה של העמים ה־צפוניים". ברם, שאר העמים בעטו בכך, והלכו בדרך השחרור הכלכלי.

וכאן סוד המשבר של עכשיו. המשבר קשה בארצות־העשירה, באנגליה, באמריקה, בגרמניה, בפולניה. אנגליה שלטה בשוק האירופי, באה גרמניה וגרשה אותה משם עוד קודם המלחמה. אנגליה שלטה במזרח הקרוב והרחוק, אך הנה התחילה להתפתח שם תעשייה מקומית. אמריקה כבר הספיקה לישוב את הפְּרִירִיה ואת חוף האוקיינוס הגדול. פולניה הסירה מעליה את עולה המדיני של רוסיה, ולעומת זה הסירה רוסיה מעליה את העול הכלכלי של פולניה... מצד אחד משבר בארצות־התעשייה, שהפסידו את השווקים. ומצד שני – בארצות האגרריות, שנמצאות בתקופת מעבר ושעדיין לא נהפכו לארצות־תעשייה.

7.

פרק בפני עצמו תופס המשבר האגררי. אכן, המשק הכפרי נמצא במצב של משבר זה עשרות שנים. מחירי התוצרת החקלאית הם ירודים בהשוואה למחירי התוצרת התעשינית. וכתוצאה מן המשבר הכפרי נתגברה ההגירה מן הכפר אל העיר, ומן העולם הישן. כלומר, מאירופה, להעולם החדש – לאמריקה הצפונית והדרומית, לסיביריה ועוד.

למשבר האגררי סבות אחדות. העיקרית שבהן – גלוי שטחים ענקיים של קרקע בתולה. גלוי הערבות של מערב־סיביריה, הפְּרִירִיה של צפון־אמריקה והפּאָמֶפּה של דרום־אמריקה. יש להוסיף לכך את ההתפתחות התכנית בחקלאות, שהביאה לידי אינטנסיפיקציה של הייצור (הפרודוקציה), ולהבטלתן של הרבה ידיים עובדות. ולסוף נציין את הערך הקטן הניתן כיום לשדה־תבואה בהזנה, בהשוואה לגן־פירות וגנת־ירק.

אין לדבר על המשבר האגררי, אלא על משרים אגרריים. מצויים טפוסים שונים של ארצות אגרריות. אם לא נביא בחשבון את הארצות האגרריות הפרימיטיביות שבאפריקה וכו', את הארצות האגרריות האינטנסיביות בעלות הישוב הצפוף שבאסיה המזרחית והדרומית (יפן, סין, יאווה, בירמה, הודו וגם מצרים). וכן את הארצות של החקלאות האַכְסְטְנִיבִית מן הטפוס של הפלח שבא"י, בקיצור – אם נוציא את הארצות האגרריות של העמים הבלתי־אירופיים, הרי את הארצות האגרריות האירופיות אפשר לחלק לאיזורים שלהלן:

- 1) ארצות. שהן אגרריות מתקופה קדומה, בעלות משק אכסטנסיבי, מגוון, ומבוסס על "הספקה עצמית". אלו הן ארצות אירופה המזרחית והמרכזית (רוסיה – עד הפיאטילסקה, פולניה, ארצות הדונאו, הבלקן).
- 2) ארצות אגרריות קולוניזטוריות, אכסטנסיביות. משק חד־גוני, המשתמש

במכונות ונושא עיניו, בעיקר, לשוק שמעבר לים: קנדה, ארצות-הברית, ארגנטינה, אורוגוויי, אוסטרליה.

3) משק אינטנסיבי, לא של שדה-תבואה אלא של תוצרת המחלבה. הלול, הגנה, הגן: דנמרק, הולנד, מערב-גרמניה, פלנדריה, צפון-צרפת. השטחים הם זעירים, והשוק נמצא או בכרך השכן או בארץ-התעשייה הקרובה. המשבר בארצות המשק הכפרי הנטורליסטי של ארצות הדונאו והבלקן (המשבר האגררי הרוסי קשור ב-פיאטילטקה וסבותיו הן מלאכותיות בהחלט) הוא פרי ההתחרות של הארצות האגרריות החדשות שבפריירה של צפון-אמריקה ובפאמפה של דרום-אמריקה.

המשבר פסח בהחלט על המשק האגררי האינטנסיבי בשל כמה סבות: א) ההתפתחות המהירה של השוק הקרוב בדמות הישוב העירוני התעשיני. ב) עליית ערכו של פרי הגן והגנה בהשוואה לפרי השדה. ויש לחשוב שטפוס כפרי זה ילך ויתפתח באירופה. מחמת המשבר בתעשייה תתחזק הנטייה אל המשק הזעיר בסביבת העיר השכנה. משק זה הוא הטפוס הבריא היחידי גם בארץ-ישראל. ההתפתחות הטכנית הזילה והרבתה את התוצרת החקלאית, ודחתה החוצה את הפרולטריון. אבל, הזלת התוצרת באה גם בסבת גליון של ארצות-הצפון והארצות הטרופיות כראויות לניצול כלכלי. במחצית השניה של המאה הי"ט נגלתה היבשה, כמו שבמאות ה"טו-ה"ז נגלו החופים. ניצול הארצות הטרופיות גרם למהפכה בחקלאות: התעשינית, הביא את הגומי, את האורז, את הפירות הטרופיים, את צמר-הגפן. כל זה הזיל הרבה את התוצרת החקלאית. אבל, לאחר שנשמדו "אדומי-העור" ובמקומם התישבו "לבנים", שהביאו חיות-בית והתחילו לחרוש את קרקע הבתולה, הוזל לאין-שיעור מחיר הלחם, ומחיר התוצרת החקלאית בכלל.

8.

המשבר קשור, איפוא, במהפכה התכנית המתחוללת לעינינו. מהפכה זו דוחה את הפועל ומעמדת במקומו את ה"רובוט". גם לפני מאה וחמשים שנה אירעה, כמו שכבר הזכרנו, מהפכה תכנית: המציאו את הקיטור, החליפו את פחם-העץ בפחם-האבן. במהפכה זו, אולי, היתה קשורה העליה הכלכלית של אנגליה וההגמוניה הכלכלית שלה על כל האנושיות במשך כל המאה הי"ט. המהפכה של אז דחקה את רגליו של בעל-המלאכה והעמידה במקומו את הפרולטריון. כמשך המאה הי"ט שררו בחיים הכלכליים הפחם והברזל. ההגמוניה הכלכלית היתה בידי הארצות, שבמעבה אדמותיהן מצויים אוצרות-פחם (אנגליה, גרמניה, בלגיה, פולניה). כיום הולך "הפחם הלבן" – כח-המים – ודוחק את "הפחם השחור". החשמל דוחק את הקיטור.

הספרות' הקומוניסטית שופכת לעג על אותם הפועלים מן "התקופה הקפיטליסטית הקדומה", שנלחמו במכונות. אכן, אותם הפועלים מיורקשיר ושלזיה (האופטמן, "האורגים") היטיבו לראות ממרקס. במקום הידים באה המכונה. כך הוא המצב בארצות ה"קפיטליסטיות". אבל רוסיה הקומוניסטית הרחיקה לכת. המכונה ממלאת בדת המרקסיסטית שבכנסייה הבולשבית את התפקיד של האיקונין בדת הנוצרית שבכנסייה המזרחית. או של הפסל בכנסייה הקתולית. הצלמים בנצרות – התכניקה במרקסיות... הטרקטור – האוביקט לפולחן רוסיה. הטרקטור נשל את האכר מעל אדמתו. וכשם שהאכר הרוסי, שהיה חי על אדמתו, סגד לאיקונין, כך סוגד האכר, שגורש מנחלתו בתקופת ה"פיאטילטקה", לטראקטור.

התורה הקומוניסטית הרגיעה את הפועל ואמרה לו: אין דבר, אין להתירא מן המכונה. עוד מעט. "עוד עשר, עשרים, חמשים שנה" ("המניפסט הקומוניסטי"). "בסוף המאה ה"ט" (אוגוסט בבל), "בעוד שבועות מספר" (לנין בשנת 1917), "בצרפת בעוד שמונה חדשים" (מנואילסקי, מזכיר הקומאינטרן, בשנת 1919) – עוד מעט והפועל יהא בעל המכונה. ואז... והפועלים האמינו. ובשעת זמזום המכונה בימות החול ושאון האספות ביום א' בשבוע, היו הפועלים רואים את חלום המהפכה הקומוניסטית. אין להלחם במכונה אלא בבעל המכונה. ובינתיים פרצה המלחמה. אמרנו, שההתפתחות התכנית קשורה במלחמה. ההצטרפויות של החברה בשעת שלום הן מוגבלות, אבל אין גבולות להן בשעת מלחמה. ההתפתחות התכנית של עכשיו קשורה כולה במלחמה האחרונה (הטיוס, האדים, הביטון וכו'). לאחר מלחמה זו עתידה היתה לבוא, בהתאם לתורה הקומוניסטית, המהפכה העולמית. במקום החלום בא שברו. הפועל לא יכול היה לדחוק את רגלי הבורגני. את הבורגני דוחה המכונה הביורוקרטית הממלכתית. ובינתיים, והפועל עצמו נדחק על-ידי המכונה, בשעה שהבורגני נדחק על-ידי הפקיד. סבר מרקס, שלמכונה דרושות ידים, והנה אירע ההיפך מזה: הפרולטריון נהפך ללומפן-פרולטריון, כלומר, איגו בא בחשבון בפרוצס הכלכלי. מתהווית דיפּרנציאציה לא בתוך הבורגנות, כפי שסברו הקומוניסטים, בהתאם לשיטתם, אלא בקרב ההמונים. מצד אחד לומפן-פרולטריום, מחוסרי-עבודה כרוניים ומקבלי-סיוע, ומן הצד השני – האינטליגנציה (הפועלים המומחים והפקידים). הקומוניסטים לא התיחסו, אמנם, בשלילה אל העובד הרוחני. כמו שהתיחסו אל הבורגני; אל העובד הרוחני התיחסו הקומוניסטים בביטול. ראו בו את המשרת של הבורגנות בהוה, ואת המשרת – לעתיד לבוא – של הפרולטריון. רעיון-שוא! מעולם לא היתה האינטליגנציה נגרת אחר התנועות והזרמים ההיסטוריים. רוסיה נעשתה קומוניסטית לא בשל רצון הפרולטריון, אלא מפני שהאינטליגנציה הרוסית היתה קומוניסטית. בגרמניה – האינטליגנציה היא לאומית קיצונית. התוצאות לנגד עינינו.

הכל מדברים כיום על הסכנה הנשקפת מן המכונה, מן המיכניזציה של הייצור התעשייתי. באנגליה, במקום שנתגלתה לראשונה פעולת המכונה, קמו המתנגדים הראשונים למכונה, שהטיפו לשיבה אל ימי-הבינים, ימים של פריחת עבודת-היד ושל מעמד בעלי מלאכה חזק. אבל, ללעג ולקלס היו דבריהם של וויליאם מוריס, ג'ון רסקין, שאמרו מה שאמרו לשם ההגנה על עבודת-היד לא רק מטעמים הומניים אלא אף מטעמים אסתטיים. וכשהתקדמה המיכניזציה גם בגרמניה, מופיעים זומבארט ואחריו שפנגלר. אבל הסכנה הצפויה לאדם מן המכונה הולכת וגדלה. ברוסיה, כמו שראינו, בא פולחן המכונה במקום פולחן האיכונים, ובאמריקה – תורת טיילור, שפורד הגשימה בחיים, טיילור ופורד בקשו להפוך את הפרולטריון ל"רובוט חי", אך הם לא הסתפקו ברובוט חי ויצרו רובוט מפלדה וחשמל. הפרולטריון נהפך למקבל-סיוע, ברומי, בתקופת מלחמת-האזרחים והאימפריאליזמוס, נשל הלחם הזול מסיציליה, ממצרים, מאסיה, את האכר האיטלקי מעל אדמתו, והפכו למקבל-סיוע. בזמננו נושלת הפרולטריון ע"י המכונה. הסיוע – השכר שמקבל הפרולטריון, כדי שלא יפריע למהפכה התכנית.

בתורחו הכלכלית של היטלר יש לראות, מתחת לסף-ההכרה, את השנאה למכונה. היטלר ותלמידיו מדברים לעת-עתה על מחסני "כל בו", הנמצאים בידי יהודים. אבל בפרוגרמה הכלכלית של היטלר, שהיא חדורה אידיאולוגיה של תקופת בעל-המלאכה, של שנאה למכונה, יש לראות את אחד מכחות-המשיכה של הפועלים הגרמניים לתנועת הנציסטיזמוס. מי עוד כפועל רואה את הסכנה הנשקפת לו מן המכונה?

9.

בחיים הכלכליים מתנהלת מלחמה לא בין מעמדות בגבולותיו של עם אחד, ואף לא מלחמת-מעמדות בקנה-מדה רחב יותר, כל-אנושי, – כפי שסברו ועדיין סוברים הקומוניסטים. אם יש בכלל מעמדות אויבים בגבולותיה של חברה אחת, הרי אין הם המעמד הבורגני והפרולטריון אלא היצרן והצרכן. היצרן אינו אחד, אלא שלשה: בעל-הרכוש, בעל-הידים ובעל-המוח, כלומר, הבורגני, הפרולטריון והאינטליגנט. בימי תור-הזהב של חכמת-הכלכלה היו חושבים, שהיצרן הוא בעל נכסים שאינם-נדים, בעל-הקרקע, איש הַנְּנֵטָה, בעל נכסים-נדים, הוא איש הקפיטליזם, ובעל-הידים הוא הפועל. במחצית הראשונה של המאה ה"ט – כשמועטות היו בעולם ארצות-תעשייה, ביתר דיוק, כשאנגליה היתה ארץ-האכספורט התעשינית היחידה, – לא עמדה לנגד עיניו של היצרן השאלה "מה נעשה בפשתן הזה?" שהרי כל כדור-הארץ היה מקום האכספורט. בתקופה זו מופיעה תורת-הכלכלה הקלאסית, שמתבססת על ניגודים בין הסוגים השונים של היצרן, – דוד ריקארדו רואה את הניגודים בין איש-הרנטה לאיש-

הקפיטל, בין בעל הנכסים-שאינם-נדים לבעל הנכסים-הנדים. וריקארדו. ואחריו הנרי ג'ורג' ואף סולסטוי תלמידו של ג'ורג' בתורת-הכלכלה. רואים את מקור האסון בבעל הנכסים-שאינם-נדים. ואחר ריקארדו בא "הסוציאליזמוס המדעי", ובראשו לואי בלאן, מרקס, אנגלס ולאסאל, שמתקנים במקצת את תורת ריקארדו על-ידי מה שהם מאחדים את הרנטה והקפיטל כנגד ה"ידיים". אם ריקארדו ותלמידו הנרי ג'ורג' רואים את החיים הכלכליים כמלחמה בלתי-פוסקת בין הרנטה והקפיטל, הרי יוצרי התורה של "מלחמת-המעמדות" רואים את החיים הכלכליים כמלחמה בלתי-פוסקת בין בעל-הקרקע לעובד אותו – בדורות ראשונים, ובין בעל-הקפיטל ובעל-הידיים – בדורות אחרונים. הצד השווה שבתורותיהם של ריקארדו ומרקס הוא – מה ששניהם רואים את החיים הכלכליים כמלחמה "אזרחית", מלחמה פנימית בין שני הסוגים של היצרן. נזכיר עוד פעם לקורא, שעד שנות ה-70 של המאה ה-19 לא היתה קיימת הפרובלימה של הצרכן. התוצרת התעשינית היתה מועטת, והביקוש היה מרובה. אמנם, היתה זו תקופת המהפכה החרשתית. המעבר ממכונת-יד למכונת-קיטור עלול היה להיות קטסטרופלי. אילו לא קדמה הרפואה למכה בדמות השווקים רחבי-הידיים. שוקי יבשת אירופה, הודו, סין, יפן, אמריקה. צריך היה לכסות את כדור-הארץ בחישוקים של פסי מסלות-ברזל. אין להתפלא. איפוא, שהתוצרת לא חסרה היתה שווקים. הצרכן היה עבד ליצרן. היצרן היה בטוח, ש-הוא ואפסו עוד". ואף חכמי-הכלכלה המתעמקים לא ראו את הצרכן אלא את היצרן בלבד, וכל תורותיהם היו מבוססות אך ורק עליו, על היצרן.

ההיסטוריה של הכלכלה יודעת היטב את ההופעה, ששמה -משבר כלכלי. אבל שום פרובלימה לא נשארה סתומה לתורת-הכלכלה הקלאסית האנגלית ולתורת הכלכלה האפיגונית הגרמנית-רוסית, כפרובלימה של המשברים. עד כמה נשארה פרובלימה זו סתומה יוכל המתעניין לראות מתוך ספרו של טוגאן-ברנובסקי על המשברים. את המשברים ניסו לבאר בעזרת הכתמים שעל פני השמש, בעזרת נוסחאות מתימטיות. מפני מה גששה תורת-הכלכלה באפלה, כשנתקלה בפרובלימה של המשבר? הסבה פשוטה: נקודת-המוצא היתה מוטעית. נקודת-המוצא של תורת-הכלכלה היתה – היצרן. אבל אין לדחור לשאלה זו, כשרואים במרכז את האינטרסים של היצרן. הופעת המשבר אינה הופעה התלויה ביצרן אלא בצרכן. כשאינן צרכן, אין שוק – יש משבר. המשבר הכלכלי מלמד, שהיצרן אינו מיוחס. המיוחס הוא הצרכן. גם במאה הי"ט. למרות שפע השווקים, למרות מיעוט ארצות-התעשייה, היו מתארעים משברים, כלומר, היה בא זמן והיצרן לא היה מוצא את הצרכן. לפתע-פתאום היה נעלם השוק. אין שוק, אין צרכן. והתוצרת מונחת כאבן שאין לה הופכים. אולם משברים אלו היו זמניים, לא ארכו הרבה, והסמבטיון של החיים הכלכליים היה חוזר לשאונו והמונו. ואולם, כשם

שהמשבר הכלכלי הוא אסון ליצרן, ובשעת משבר הצרכן הוא המיוחס, כך בשעת מלחמה התמונה היא הפוכה: המיוחס הוא היצרן והסובל הוא הצרכן. המלחמה מספקת למרץ הכלכלי שווקים בשפע גדול יותר מגלוי ארץ חדשה. בזמן המלחמה ידו של הצרכן על התחתונה. המחירים הם גבוהים, ערכו של הכסף יורד, שכן הכסף הוא כוחו של הצרכן, ואילו הסחורה היא כוחו של היצרן. בשעת מלחמה גדול מחיר הסחורה וקטן מחיר הכסף. בשעת משבר קטן מחיר הסחורה וגדול מחיר הכסף. היצרן נמצא במצב טוב כשגדול מחיר התוצרת, והצרכן מצבו טוב כשגדול מחיר הכסף. כשידו של היצרן על העליונה, כלומר, בשעת מלחמה אין חוסר-עבודה. אנו רואים, איפוא, שהביקוש של תוצרת משפיע לטובה על הבורגני, אבל ביקוש זה נמצא בפרופורציה הפוכה לחוסר-העבודה. בקיצור, בשעה שטוב לבורגנות, טוב גם לפרולטריון. אי-אפשר שיהא קיים מצב כזה, שסוג אחד של היצרן ירויח, והסוג השני יפסיד. אם טוב, הרי טוב לשניהם, ואם רע, הרי רע לשניהם. בשעת משבר רע לשני הסוגים המהוים את היצרן, ובשעת מלחמה טוב לשני הסוגים המהוים את היצרן.

אנו רואים, איפוא, שבין שלשת הסוגים של היצרן (הקפיטל, המוח, הידים) שוררת הרמוניה אוביקטיבית, אף-על-פי שאין זה עולה בד בבד עם "הסוציאלי-סמוס המדעי". המלחמה הכלכלית במובן האוביקטיבי מתנהלת לא בבית-החרושת, לא בין בעל-הבית ופועלו, אלא בשוק, בחנות. בין היצרן והצרכן. כיום, ידו של היצרן על התחתונה. כיום, כשהמכונות פולטות תוצרת בטמפו הקדחני של התכניקה המפותחת מימי המלחמה. — השוק, הצרכן של ימי השלום, אינו מסוגל לבלוע את הכמויות הענקיות של התוצרת. המלחמה הכלכלית אינה מלחמת מעמדות אלא מלחמה בעד כבוש השוק. "אימפריאליסמוס כלכלי" זה מתבטא, קודם-כל, בהגנה על השוק הלאומי. מכאן השיטה ה"פרוטק-ציוניסטית" — מכסי-מגן, ולאחר שכבר הוקמו חומות-המכס, יוצא היצרן לכבוש עמדות בשוק העולמי או, ביתר דיוק, לדחוק את רגליו של יצרן לאומי אחר, פחות זריז, יותר שמרני. ובמצבו של השוק העולמי תלויות. כאמור, שתי השיטות: הפרוטקציוניסמוס והפרי-טריידיסמוס.

התורה הקומוניסטית משקפת על הכל מנקודת-המבט של "מלחמת-אזרחים" כלכלית, כלומר, של מלחמה בין שני הסוגים של היצרן: בין ה"קפיטל" וה"ידיים", מתוך פסיחה על הסוג השלישי: "המוח". אבל החיים מראים לנו בפועל, עד כמה גורמת אי-הצלחתו של אחד מן השלשה לכשלונם של השנים האחרים. המשבר באנגליה פגע בכל שלשת הסוגים של היצרן. כל עם ועם מעוניין, בדרכו להתבצרות כלכלית ולכבוש שווקים חדשים, להשכין שלום אחים בין שלשת הסוגים של היצרן, כדי להפנות את המרץ כלפי חוץ. דוגמה בולטת לכך — אנגליה.